

GYÖRE ZOLTÁN–PFEIFFER ATTILA

Újvidéki Egyetem, BTK

Történelem Tanszak

ESZMÉK ÉS ÁGYÚK KERESZTTÜZÉBEN¹

225 éve született gróf Széchenyi István

Gróf Széchenyi Istvánt méltán sorolhatjuk a magyar történelem legnagyobbjai közé. Munkássága a XIX. század első felében, a reformkorban (1825–1848) megmutatta, hogy rátermettséggel, kitartással, szorgos munkával és önzetlen hazaszeretettel nagy dolgokat lehet véghez vinni. Széchenyi erőfeszítéseinek segítségével Magyarország a Habsburg Monarchiában a fejlődés útjára lépett gazdasági és kulturális téren egyaránt. Az utókornak olyan utat mutatott, mely nehéz, de annál magasztosabb. Utazásai során bejárta Európa nagy részét Angliától Törökországig, beleértve Szerbiát is. Tevékenységének köszönhetően alakult meg többek közt a Magyar Tudományos Akadémia, épült meg a Lánchíd, fejlődött a közlekedés, elsősorban a gőzhajózás valamint került sor a folyamok szabályozására. Szintén neki köszönhetjük az Al-Duna és a Vaskapu átalakítását, ami lehetővé tette a hajózást és a kereskedelem fejlődését.

Kulcsszavak: Széchenyi István, reformkor, Magyarország, Habsburg Monarchia, Szerbia, liberalizmus, nacionalizmus, polgárosodás, történelmi személyek, 19. század

Célunk e munkával, hogy gróf Széchenyi István születésének 225. évfordulója megünnepléséhez szerény hozzájárulásként felhívjuk **elsősorban a fiatalabb nemzedékek** figyelmét nemzetünk és történelmünk egy olyan személyére, aki a modern világ fergetegében talán nem kerül eléggé a látókörbe, ennek ellenére történelmi jelentősége, **érdekes személyisége, tevékenységének sokrétősége és rendíthetetlen** hazafisága egyértelműen indokolja, hogy ismerjük és tiszteljük. Tetteinek jelentősége korszakokat ível át, számos olyan gondolatot örökítve ránk, amelyek ma is aktuálisak.

1 Ez a tanulmány a *Vajdaság térsége az európai történelem kontextusában* elnevezésű köztársasági projektum (177002) keretein belül készült.

Hála Széchenyi István grandiózus életművének, a róla szóló irodalom igen csak gazdag és változatos. A könyvtárakban, levéltárakban, de az Interneten is rengeteg könyvet, tanulmányt és cikket találhatunk, amelyek e jeles férfiú életének és művének legkülönbébb aspektusaival foglalkoznak, ugyanakkor Széchenyi munkáinak, naplójának és leveleinek is egyre teljesebb gyűjteményei válnak hozzáférhetővé az olvasók számára. Ennek taglalásába most nem bocsátkoznánk, talán csak annyit jegyezzünk meg, hogy Kemény Zsigmond, Zichy Antal, Falk Miksa vagy Friedrich István nagy lélegzetű életrajzainak böngészése valódi intellektuális élvezetet és kihívást nyújt. Viszota Gyula a múlt század húszas és harmincas éveiben sajtó alá rendezte, kritikai jegyzetekkel látta el és kiadta Széchenyi munkáit.² A Széchenyi István iránt érdeklődők figyelmébe ajánljuk a gróf munkáinak pillanatnyilag legátfogóbb, de még mindig nem teljes kiadását, a Buday Miklós által digitális adathordozón közreadott *Gróf Széchenyi István minden írása* című gyűjteményt.

Azok, akik vállalkoztak gróf Széchenyi István életművét és jelentőségét értékelni – legyenek azok a gróf kortársai vagy későbbi kutatói – az utóbbi két évszázadban igazán sok mindent mondtak és írtak róla. Nagyságát általában elismerve, egy-egy korszak uralkodó eszméjével összhangban, esetleg szociális és politikai pozícójuktól, pártállásuktól függően különbözően ítélték meg. Egyik komoly ellenfele a nagyhírű osztrák kancellár, K. W. L. Metternich herceg jól felmérve Széchenyi eszméinek horderejét megállapította, hogy eszmevilága a nemzet útja lesz. Mások Széchenyit a nemzet nagy ébresztőjének nevezték, a legnagyobb magyarnak, a reformkorszak megindítójának, magányos piramisnak, bölcs és józan realpolitikusként, de hidegen számítóknak, szenvedélyesen gyűlölőnek, hazafiságra kizárólag feljogosítottknak, hívőnek és örült grófnak is. Napjainkban a reformkorszak (1825–1848) legkiemelkedőbb közéleti személyiségeként, a magyar liberális program első megfogalmazójaként és a modern Magyarország egyik megteremtőjeként tartjuk számon. A reformkorszakot jól jellemzi Kölcsey Ferenc megfogalmazása: „Jelszavaink valának: haza és haladás”. Mondhatjuk azt is az időszakról, hogy a társadalmi reformok és a nemzeti ébredés megvalósításának a korszaka. Széchenyi gróf közéleti tevékenysége hosszú tartamú, néha ellentmondásosnak tűnő, fölöttébb szerteágazó, több fázisú, változó hangsúlyú és mindenképp felett erőteljes volt. Személyének, tevékenységének megítélése a kortársak és az utókor történészei, politikusai szemszögéből változatos, de történelmi jelentőségét és érdemeit mindenkor elismerték. Amint azt kortársa, báró Kemény Zsigmond író és politikus megjegyzi, „Mint egyén, mint jellem örök talány volt kortársai előtt” (KEMÉNY 1970: 62).

---

2 *Gróf Széchenyi István összes művei* 2–15. Budapest, 1921–1939.

Gróf Széchenyi István születése egybeesik a Habsburg Monarchia fényes periódusának, a felvilágosult abszolutizmusnak, a magyar történelemben is igen mozgalmas időszaknak a végével, ugyanakkor megegyezik a nemzetté válás korának a kezdetével. Gyermekkora a családi kör nyugalalmában, ifjúsága pedig a napóleoni háborúk zajában telt el. A magyar nép és Magyarország felé fordulása abban az időben vált elhivatottsággá, amikor a bécsi udvar és a magyar rendi társadalom között, 1815-öt követően, mindinkább kiéleződtek a viszonyok. Azokban az években, amikor az önkényuralmi módszerek, az újoncmegajánlás és a megnövelt adóterhek által kiváltott rendi nemzeti és megyei ellenállást végül már csak a császári katonaság kivezénylésével sikerült megtörni, 1823-ban.

Az 1790-es évek reformmozgalmától az 1820-as évek közepéig a politikai represszió ellenére is sok minden történt Magyarországon: a felvilágosult magyar emberekben már a 18. század végén tudatosodott, hogy Magyarország elmarad a szerencsésebb nyugat-európai országok mögött. Ettől kezdve a magyar társadalom reformjának gondolata kisebb vagy nagyobb mértékben, de jelen volt a köztudatban. A Habsburg-dinasztia a nagy francia forradalmat követő három évtizedben nem támogatta a reformokat, így lassan kiszorult a napi politika színteréről, de nem merült feledésbe. Számos cikk, könyv, értekezés taglalta Magyarország állapotát, kítűnő statisztikák gazdagították a róla alkotott képet, több gazdasági szakíró elemezte a fejlődést gátló tényezőket. Később az 1825–27-es országgyűlés által kiküldött reformbizottságok rendszeres munkálatai bőséges és hasznos ismeretanyaggal szolgáltak az ország fejlesztéséhez. Létrejött a keszthelyi Georgikon és a magyaróvári mezőgazdasági főiskola; a nyelvészek és irodalmárok Kazinczy Ferenc vezetésével megújították a magyar nyelvet – alkalmassá téve azt a modern tudományok és kultúra művelésére; ugyanakkor fokozatos és előremutató változások voltak tapasztalhatóak a nemesség egyes köreiben is. Mindent összevetve, a társadalom mégis statikusnak, mozdulatlanak tűnt. Szükség volt valakire, aki a szunnyadó erőket felébreszti, akaratakat egy közös cél irányába összefonja, és lendületet ad a mozgáshoz. Ki kellett billenteni az ingát, hogy az újból nekilendüljön. Ezt a feladatot gróf Széchenyi István vállalta magára.

SZÉCHENYI IFJÚSÁGA ÉS KÖZÉLETI TEVÉKENYSÉGÉNEK KEZDETEI

Széchenyi István Magyarország egyik legnevesebb és leggazdagabb arisztokrata családjának hatodik gyermekeként született 1791. szeptember 21-én Bécsben. Anyja Festetics Julianna grófnő, apja gróf Széchenyi Ferenc. Apját a tudományok és művészetek bőkezű mecénásaként, a Magyar Nemzeti Múzeum

és a hozzá kapcsolódó könyvtár megalapítójaként ismerjük, anyai nagybátyja, gróf Festetics György pedig a híres gazdasági tanintézet, a keszthelyi Georgikon megalapítója. Nemkülönben jelentős Széchenyi Pál kalocsai érsek, bács megyei főispán, aki a Rákóczi-szabadságharc idején a bécsi államtanácsban egyedül állt ellen I. Lipót és udvara azon törekvésének, hogy felszámolják Magyarország különállását (I. Lipót császár grófi címet adományozott neki) (KEMÉNY 1970: 114). Talán mondhatnánk azt is, hogy Széchenyi István családjától nemcsak az arisztokrata származást és a művelődés iránti hajlamot örökölte, hanem a haza és a nemzet szolgálatának a vágyát is, annak szép példáival egyetemben. Fiatalkora óta élt Széchenyiben a vágy, hogy cselekedeteivel apja és elődjei jó hírét megtartsa, illetve, hogy hozzájuk hasonlóan szolgálatára legyen hazájának és népének.³

Mindezt még akkor is állíthatjuk, ha tudjuk, hogy apjánál a századforduló táján a felvilágosodás eszméi iránti vonzódást felváltotta a monarchia és az egyház tisztelete, és hogy ilyen szellemben igyekezte nevelni fiát is. Széchenyi István később felrótta szüleinek, hogy nem oktatták eléggé a latin és magyar nyelvre, illetve, hogy neveléséből hiányzott az eszmei-politikai felkészítés, a magyar nép iránti tudatos közelítés. Fiatalkorában a haza fogalma Széchenyi számára egybeesett az ausztriai monarchiával, fokozatosan ébredt rá, hogy Magyarország a Birodalmon belül elnyomott helyzetben van (CSETRI 1992: 2, 11).

Széchenyi István magánoktatásban és katonai kiképzésben részesült. Tanárai között ott volt Révai Miklós, a magyar nyelvészet egyetemi tanára, de Hofbauer Kelemen is, akit 1909-ben szentté avattak (HALÁSZ 1934). Apja sugallatára, tanulmányait megszakítva, 1809-ben katonai pályára lépett, és már tűzkeresztsége alkalmával, a győri csatában, bátorságával elnyerte felettesei és magának az uralkodónak az elismerését (ZICHY 1896). A továbbiak során is figyelemre méltóan szerepelt, különösen a napóleoni háborúk döntő ütközetében, a lipcsei csatában 1813-ban. Ekkor bátorságának, vállalkozó- és kitűnő tárgyalókészségének köszönhetően sikerült meggyőznie Napóleon marsallját, az aktuális svéd trónörökösöt,

---

3 Hadd ismertessük itt az alig serdülőkorba lépett Széchenyi apjához írt levelét, amelyben megköszöni apjának a neki ajándékozott könyvtári lajstromot. Arról a tizennégy kötetes nyilvántartásról van szó, amely tartalmazza Széchenyi Ferenc könyv-, kép-, térkép-, címer-, pecsét- és érmegyűjteménye tárgyainak felsorolását, melyeket 1802-ben adományozott a magyar nemzetnek, és amelyet a gróf megküldött a korabeli jeles személyeknek, tudósoknak, a pápának, de saját fiának is. Íme, a levél: *Édes kedves Jó Atyám! Noha én gyenge időm miatt nemis érdemlem-meg a szép Magyar Könyvháznak lajstromát és nem is tudhatom meg-ítélni elegendően ennek a betsét: még-is adott az én kegyes Atyám; hogy én is példáját valaha kövessem és édes Hazámnak boldogságát, a mennyire tölem kitelhet, előre mozdítsam. – Fogok is iparkodni, jól tanulni is, a hogy tsak lehet, és magamat jóságban gyakorolni, hogy így Édes Atyámnak örömet tsinyálhassak hálaadásul ezért a szép könyvháznak lajstromáért. Édes Jó Attyának – Pesten 26-ik Dec. 1803. Zichy Antal, Gróf Széchenyi István Életrajza, I. kötet 1791–1844, Budapest, Franklin Társulat, 1896.*

Bernadottot, hogy a francia császár elleni oldalon bocsátkozzon a csatába –, ami jelentős mértékben kihatott az ütközet győzedelmes kimenetelére. Széchenyi a továbbiak során részt vett Párizs megszállásában és a Napóleon tábornokából nápolyi királlyá előléptetett Murat elleni olaszországi hadjáratban is (ZICHY 1896).

Katonai szereplése kapcsán jegyezzünk meg két tényt. Széchenyi haditetteivel sohasem dicsekedett, így szülei is, akiknek pedig fontos volt fiuk szereplése a hadseregben, csak feletteseitől értesültek bravúrjairól, bátorságáról. Másrészt, vitézsége és érdemei miatt minden oldalról a legmelegebb elismerésben részesült, parancsnokai, bajtársai tiszteletét egyaránt élvezte. Négy magas érdemrend viselőjeként tért vissza a háborúból, mégis a hivatalos kitüntetések nem az osztrákok részéről, hanem az idegen fejedelmek, a szövetséges orosz császár és a porosz király, meg a visszahelyezett olasz fejedelmek részéről érkeztek. Elmaradtak az érdemeknek megfelelő előléptetések is. Úgy tűnik, a bécsi udvarnak nem állt érdekében a fiatal, tehetséges magyar arisztokrata felemelkedése (ZICHY 1896).

Míg a háborús viszonyok lehetőséget nyújtottak Széchenyinek, hogy megforduljon kora legmagasabb köreiben és a fényes szalonéletben, hogy megízlelje a katonai és szerelmi sikerek mámorát, addig a Bécsi kongresszust (1815) követő évek rutinos, unalmasnak is mondható szolgálata már nem volt a tettvágytól fűtött fiatal gróf szája íze szerint. Magas szintű összeköttetéseinek hála sikerült a katonai hatóságoktól hosszabb időszakokra eltávozási engedélyt kapnia és sok időt utazásokkal tölteni (KEMÉNY 1970: 82).

Mint azt Falk Miksa megjegyzi, ekkor a fiatal gróf „zajos és pajkos életet folytatott”. Volt is rá módja: a magyar arisztokrácia kiemelkedő tagja előtt megnyíltak Európa palotáinak kapui. Személye is vonzó volt, hiszen rendelkezett a korabeli főnemességre jellemző kozmopolita műveltséggel és jó modorral. Könnyedén mozgott a legmagasabb körökben is; romantikus, élénk alkat volt, messze földön nem lehetett párját találni úszásban (naplóbejegyzése szerint például 1825. szeptember 19-én átúsztta a Dunát), lovaglásban és vívásban, mindemellett magas, erős és délceg tartású, jó munkabírási, igencsak szemrevaló legény, kedélyes és szórakoztató társalgó volt –, és imádta a nőket. Jól ismerve öccse utóbbi tulajdonságát, a nagyon istenfélő Batthyányi Miklósné, Széchenyi István látogatásai előtt megparancsolta az összes helyesebb szobalánynak és cselédlánynak, hogy ne mutassák magukat, amíg a „vad lélek” el nem hagyja a kastélyt. Széchenyi nővére egyszer a következőket írta: „Ha Stefi egyszer majd meghal s a mint óhajtom, a mennyország kapujához jut, szent Péter bizonyosan megvárakoztatja kissé, s azalatt szent Orsolyához siet, hogy megmondja neki, vigye félre valahová a tizenegyezer szüzet, mert Széchenyi István jön!” (FALK 1868: 15). A sok futó kaland mellett első igazán nagy szerelme egy a források szerint csodaszép

görög hajadon volt, állítólag egy hajóskalauz lánya, akinek megfestetett arcképét Széchenyi évekig tartotta hálósobájának ágya felett, Cenken. Húszas éveiben Széchenyi a szerelmet nemcsak fényes szalonokban, hanem füstös bordélyokban is kipróbálta, sőt előfordult, hogy férjezett asszonyokkal kezdett viszonyt, aminek esetenként hajnali párbaj lett az eredménye (FALK 1868: 16).

Élete szerelme 1824-ben lépett színre. Az osztrák arisztokrácia gyöngysze-
me, a morvaországi származású, huszonöt éves Seilern-Anspang Crescence Széchenyi távoli rokonának, Zichy Károly udvari kamarásnak volt a hitvese. Kibontakozó szerelmük az említett házasság miatt reménytelennek tűnt, ennek ellenére Széchenyi folyamatosan ostromolta szíve választottját. Idővel elhatározta, hogy felhagy a botrányosság határát súroló udvarlással, és inkább tettekkel próbálja megnyerni Crescence-et. Mi több, 1825. október 22-én Széchenyi megírta kedvesének, hogy: „...Kegyed engem máris jobb emberré tett – Ah, ha honfitársaimnak és felebarátaimnak valaha is igazibb szolgálatokat tehetnék, mint amilyeneket eddig tettem: Kegyed műve volna. önnek nem ellenszenvesnek lenni, ön által becsült, és testvérként szeretve lenni...” (OLTVÁNYI 1982: 416) S valóban, két hét múlva megtette híres felajánlását a Magyar Tudományos Akadémia megalakítására. Zichy gróf halálát követően, Széchenyi 1836-ban feleségül vette a tizennégy gyermekes özvegyasszonyt (hét gyermek Zichy Károly első házasságából, hét gyermek Zichytől). Két közös gyermekük lett. Széchenyi grófné hűen és önfeláldozóan kitartott férje oldalán az utolsó pillanatig. Tizenöt évvel élte túl Széchenyi Istvánt (NYÁRY 2014).

Kortársai közül többen megjegyezték Széchenyiről, hogy a húszas éveiben még keveset foglalkozott a magyar ügyekkel, a magyar nyelvet törte, és nagyon borúlátó volt népe jelenét és jövőjét illetően (FALK 1868: 20). A napóleoni háborúk vége felé, különösen a Bécsi kongresszust követően a fiatal Széchenyi István próbálta megtalálni a neki leginkább megfelelő hivatást, mindenekelőtt azonban világot szeretett volna látni. Már a háború alatt megismerte Csehországot, Morvaországot, Franciaországot, Németországot és Olaszország tájait, bejárta a német régiókat, Franciaországot, Olaszországot, Szicíliát, Máltát, Spanyolország északi részeit, érintette Kis-Ázsiát, tartózkodott Konstantinápolyban, a görög vidékeken pedig közvetlenül a híres görög szabadságharc előtt járt. Nagy-Britanniában legalább tizenhatszor fordult meg, itt főleg a politikai rendszer, az ország gazdagságának okai, a mezőgazdaság, a gyárak, a technikai haladás érdekelték. Útjai során kezdetben a kaland- és a szórakozásvágy, később inkább az ismeretszerzés óhaja vezérelte (KEMÉNY 1970: 81). Útiterve egyaránt érintette a térség elmaradott és fejlett régióit, és mindvégig külön figyelmet szentelt azoknak a dolgoknak, amelyeket hasznosíthatna, meghonosíthatna odahaza is. Alaposan megfigyelte a balkáni országok elmaradott politikai és civilizációs

viszonyait, de érzékelt történelmi potenciáljukat is; bőséges tapasztalatokat szerzett a nyugat-európai emberekre jellemző gondolkodásmódról, a gazdasági és politikai viszonyokról, az aktuális eszmeáramlatokról, megismerte a számára leginkább példaértékűvé vált angliai viszonyokat, egyaránt nagyra értékelte Franciaország előrehaladottságát és szervezettségét, a német települések fejlettségét, Itália művészetét és mezőgazdaságát. Figyelmét elsősorban a polgári parlamentarizmus és a piacgazdálkodás ragadta meg, de sok idejét szentelte a modern technikai vívmányok megismerésének, sőt egyes eszközök megvásárlására is talált módot. Széchenyi bevallása szerint utazásai fokozatosan a közhasznú tevékenységek irányába terelték figyelmét, és ráébresztették arra is, mennyire hiányos és kiegyensúlyozatlan önnön műveltsége. Leginkább a Nagy-Britanniában tapasztalt haladás döbbsentette rá, hogy Magyarország mennyire fejletlen ország, és hogy a társadalmi és gazdasági lemaradás egyre inkább fokozódik, ami azt a meggyőződést erősítette benne, hogy mélyreható reformokra van szükség, amelyeket Széchenyi angol mintára tartott leginkább végrehajthatóknak (CSETRI 1992: 2, FALK 1868: 12–14).

Hazatérve utazásaiból, a magyarországi viszonyok láttán Széchenyi gyakran elborzadt, és erőt vett rajta a kishitűség nemzete jövője kapcsán. Talán ezért fordult meg fejében az angliai vagy az egyesült-államokbeli letelepedés gondolata is. Mégis, magyarországi tartózkodásai során egyre jobban megismerve a valóságot, továbbá korábbi tanára és nevelője Liebenberg (Lunkányi) János, illetve új barátja, gróf Wesselényi Miklós hatására végül elhatározta, hogy életét és összes erejét nemzete felemelésének szenteli. A háborúból visszatérve egyre kritikusabban szemlélte a Monarchiát, a császár személyét, az osztrák hadsereget és az uralkodó köröket. Sok tapasztalatot szerzett a háborúban töltött hat év során, és megérintették a francia forradalom turbulens eszméi is. Az önkény, a zsarnokság és az abszolutizmus légkörét egyre szorítóbbnak érezte, és kezdte belátni, hogy Magyarországon alapos változásokra van szükség. A Bécsi kongresszust követően egyre határozottabban kereste az útját: folytassa-e a katonai pályát, esetleg próbáljon szerencsét a diplomáciában, az irodalomban, vagy inkább a közélet felé irányuljon. Úgy tűnik, elhatározását az 1818–1820-as évek hozták meg. Az 1818-as angliai útról a sok-sok tapasztalat mellett már gőzgépet, műszaki eszközök leírásait és sok könyvet is hazahozott. Elkezdte kitarotán és szorgalmasan képezni magát, sok időt töltött, francia, angol, amerikai, német szerzők államelméleti, szépirodalmi, filozófiai, történelmi, közgazdasági és politikai szakmunkáinak tanulmányozásával. Olvasmányai közt egyaránt ott voltak Shakespeare, Berzsenyi, Virág, Fáy, Alfieri, Montaigne, Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Schiller, Byron, Chateaubriand, Racine, Bentham, Smith, Lock, Benjamin Franklin, Adam Müller szövegei. A felvilágosodás és a romantika eszméi

mellett Széchenyre meghatározó mértékben hatott a francia forradalom, annak szellemisége, lefolyása és óriási történelmi szerepe. Behatóan tanulmányozta a francia forradalomra vonatkozó gazdag irodalmat (többek közt Louis Blanc, Lamartine, Lameth, Pradt és Ségur szintézisei, Madame de Staël pamfletjei és irodalmi művei, Fain, Fouche és Las Cases visszaemlékezései), különösen arra a kérdésre fókuszálva: a forradalmi gyakorlatban mennyi valósult meg a kitűzött nemes célokból, mindenekelőtt a szabadság, egyenlőség, testvériség hármából – amelyeket lényegében elfogadott. Talán a fenti kérdésre adható válasz alapozta meg Széchenyi határozott ellenszenvét a forradalmi eszközökkel szemben. Grünwald Béla megjegyzi, hogy „ő szította magát tele az európai eszmékkel s belőle áradtak szét az ország minden részébe” (GRÜNWARD 1890: 246). Az elolvasott munkákból azokat a gondolatokat emelte ki, amelyek vonatkoztathatóak voltak egy-egy magyarországi megoldásra váró problémára. Környezetét megbotránkoztatta azzal, hogy Napóleont nemcsak bírálta, hanem gyakran dicsérte is. Naplóbejegyzéseiből láthatjuk, Széchenyi elítélte a Szent Szövetség spanyolországi és itáliai beavatkozását, a görög szabadságharc kapcsán pedig előre látta a Szövetség felbomlását, amint az be is következett (PÁNDI 1965: 382, CSETRI 1992: 2, 4–6, 9, SÖTÉR 1965: 382).

SZÉCHENYI ISTVÁN POLITIKAI NÉZETEI

Látván a rengeteg véráldozatot követelő Nagy francia forradalom felemás sikereit, Széchenyi gróf nem hitt a tökéletes társadalom megvalósításában, sőt bármi tökéletes megteremtésében, ő inkább a benthami haszonelvűséget, a „legnagyobb jó a legtöbb ember számára” tette magáévá. Ennek elérését a fennálló feudális berendezkedés leépítésében az emberek tudatának gyökeres megváltoztatásában és a polgárosodás megindításában látta. Véleménye szerint minden gazdagság alapja a „jól elrendelt, eszes, systematizált munka”, a szabadság, a versengés, a műveltség és korszerű gazdálkodás. Mindennek politikai kerege pedig alkotmányos monarchia kell hogy legyen (FÁBIÁN 1992: 14–15, 19).

Az 1820-as év különösen fontos volt Széchenyinek: ekkor halt meg hön szeretett apja, és ekkor ismerkedett meg Wesselényi Miklós gróffal. Mindkét esemény kihatott arra, hogy életének értelmét hazája és népe felemelésére fordítsa. Céljának a magyar nép megmentését és az európai művelt nemzetek szintjére emelését tartotta, s ennek szentelte összes erejét. Mint azt maga mondta: „Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg, mit azonban csak kitűzött terv szerint érhetnénk el” (BERZEVICZY 1907: 19). Első vállalkozása, amely arra irányult, hogy a külföldön már bevált közintézményeket hívja életre Magyarországon, a lóverseny meghonosítása volt. A nemesség kulturált

időtöltésének, eszmecseréjének a helyszínékként megjelenő lóversenyt egyúttal a minőségi magyar lótenyésztés serkentőjeként szemléli. 1822-ben sikerült megnyernie tervének az uralkodót és József nádort is (GERGELY 1998: 7–8, KEMÉNY 1970: 81, FALK 1868: 18, 23, KEMÉNY 1970: 83, TÓTH 1970: 68).

Wesselényi gróffal 1822 márciusában már azzal a céllal indultak útra, hogy a külföld gazdasági és egyéb viszonyait, különösen pedig a lótenyésztését tanulmányozzák. Bebarangolták Németországot, Franciaországot és „Angolországot”. Szándékosan leginkább gyalog közlekedtek, kenyéren és tejen éltek, abban a meggyőződésben, hogy így is erősítik testi és lelki erejüket. Mint utóbb kiderült, Széchenyi jobb volt a gyaloglásban, Wesselényi viszont a koplalásban. Hazatérésük után az elképzeléseik helyességébe, a tapasztalataikba és tudásukba vetett hittel mindketten a magyar társadalom megreformálására fordították erejüket. Széchenyi elkezdte maga köré tömöríteni a hasonlóan gondolkodó hazafiakat (KEMÉNY 1970: 83, TÓTH 1970: 68, FALK 1868: 20).

Széchenyi gróf országos szintű politikai szereplését az 1825–1827-es országgyűlésen kezdte meg a rendek sérelmi feliratának támogatásával, illetve azzal, hogy nagy feltűnést keltve, a Főrendiházban elsőként szólalt meg magyar nyelven. Ugyanakkor terjedelmes birtokai egyéves jövedelmét felajánlotta egy magyar nyelvű tudós társaság – a későbbi Magyar Tudományos Akadémia – megalapítására (GÖRÖG 2002: 372). Életrajzírói és a történészek eltérő véleményen vannak afelől, hogy említett fellépése spontán volt-e vagy előre megfontolt, tervezett. Érvek szólnak mindkét felvetés mellett. Annyi azonban bizonyos, hogy ekkor már szellemileg és érzelmileg letisztulva, tudásban és tapasztalatokban gazadagon, világos célkitűzéssel bocsátkozott a közélet szövevényeibe. Az említett országgyűlés ülészakain számos alkalommal szólalt föl, különösen, amikor a magyar nyelv, a szabadság, a vallási türelem kérdése került szóba. Szabadelvű nyilatkozatai miatt hamarosan összetűzésbe került katonai feletteseivel és Metternich kancellárral, előléptetését a felettesei késleltették, így végül 1826-ban kilépett a császári seregből (DOBSZAY 2000: 25). Igazából a katonai pálya szűk és elképzeléseivel össze nem egyeztethető volt. Naplóbejegyzéseiben már korábban bírálta a császári hadsereg szervezési hiányosságait, ezredeinek elégtelen helyzetét, közkatonáinak siralmas helyzetét és rossz ellátottságát, szembeállítva azokat Anglia nagyszerű haderejével. Sok mindenért az áporodott abszolutista rendszert kárhóztatta. Naplójában 1826-ban megjegyzi, hogy ami manapság a politikai színtéren zajlik az az abszolutizmus és a nép jogainak a harca. Később az abszolutizmus és az alkotmányos rendszer közti harcról írt, és az utóbbi győzelmét jósolta (CSETRI 1992: 7).

Mi volt ekkor Széchenyi célja? Ennek kapcsán némi eligazítást nyújthat Széchenyi naplóbejegyzése az általa, Wesselényi Miklós és Esterházy Mihály

által kötött erényszövetség ürügyén, 1825. november 25-éről: „Mi a tzélunk? A hazánk fiaira, és azok gyermekei és unokáira annyi szerencsét és áldást hozni, amennyire aztat a mi tehetségünk végbe viheti... azon törekedünk hogy az mostani ifjúság nevelésére oly nagy befolyást szerzünk magunknak, hogy azok több polgári virtusokkal bírjanak, mint sem a mi contemporarains és atyáink”. Azaz: „Hunnia minden lakosának polgári életet adni”... „Ha más nemzeteknek több a kintsek, legyen minékünk több erköltsünk és hazafiúi szeretetünk”, illetve „A közérdek megvalósítása a nemzetek hosszú életének egyedüli biztosítéka. A legnemesebb ösztönök, a legszívhezszólóbb hazafias tettek pillantokra csodákat művelhetnek ugyan, de csak a maradandó közérdek helyes felismerése, tisztelete és odaadó szolgálata az a nagy életelv, mely a nemzeteket tartósan egyesíti és a fejlődés dicső útján megtartja. A világtörténet a maga egészében ennek is bizonyítékát képezi” (CSETRI 1992: 8,11).

Hamarosan, 1828-ban megjelentette első könyvét a *Lovakrul* címmel, melyben a lótenyésztést és a lóversenyek rendezését sürgette. Ezt a munkát a továbbiakban számos cikk, röpirat és könyv követte, melyek közül az osztrák cenzúra ellenvetései miatt egyes munkák nyomtatása késett vagy külföldön történt (*Hunnia, Stadium, Nagy magyar satíra, Önismeret, Ein Blick...*, stb). Széchenyi stílusa romantikus: „...lendületes, gazdag képzeletvilág, megragadó pátoz, szellemes gúny, szarkasztikus irónia jellemzi, rapszodikusán halmozza mondánivalóit laza kompozícióban. Kifejezésmódja szenvedélyesen bíráló és egyben racionálisan érvelő. Nyelve egyenetlen, bár gondja volt arra, hogy írásait egyegy íróval átsimíttassa” (PÁNDI 1965: 382). Szívesen használt új szavakat, sokat olvasott művei számos nyelvújítási alakot fogadtattak el (mint például: alkotmány, Budapest, erőmű, fuvattyú, hevenyét, kezdemény, kísérlet, működés, műtét, osztalék, sugárút, szabatosság, véderő, ön). Ennél is fontosabb azonban eszméinek ösztönző hatása az irodalomban (FÁBIÁN 1992: 22).

Politikai gondolkodásának homlokterében ekkor már a magyar társadalom polgári átalakulásának elkerülhetetlensége állt. Kiolthatatlan szenvedéllyel törekedett Magyarország fejlesztésére, szellemi és anyagi felemelésére, arra, hogy a magyar hon a jólét és a kultúra által az európai nemzetek családjában méltó helyet vívjon ki. Ehhez a nemzet felemelkedése mellett fontosnak tartotta a közlekedés fejlesztését, és a magyarság nemzetközi kereskedelmi kapcsolatainak a kiépítését (BOLESZNYI 2010: 95–96). Tisztában volt a feladat nagyságával és összetettségével, éppen ezért hajlandó volt mindent elkövetni a cél megvalósítása érdekében, és a politikai élet bonyolult viszonyai közepette mindig azt az opciót választotta, amelyik az előrelépést biztosíthatta. Ez a külső szemlélő számára gyakran következetlenségnek tűnt. Szem előtt tartva az ország és a nemzet súlyos helyzetét úgy vélte, hogy a felemelkedés csakis fokozatosan, jól

átgondolt terv szerint, lehetőleg a bécsi udvar egyetértésével és az arisztokrácia tevékeny közreműködésével történhet csak. Ellentétben későbbi liberális ellenzéki bírálóival ő az ország belső erősödésének, a gazdaság, a művelődés fejlesztésének adott elsőbbséget az uralkodóházzal folytatott harc helyett. Amint azt Kemény Zsigmond megjegyzi „nem annyira ellenezni mint alkotni akart” (TÓTH 1970: 80–81). A forradalommal szemben aggályokat tápláló Széchenyi a rendi csökevényekkel terhelt politikai élet közepette nagy lehetőséget látott a társadalmi cselekvésben, a politikamentes, fejlesztő, szintemelő, közvéleményt befolyásoló hatású tettekben (DOBSZAY 2000: 25). Véleménye szerint a közös haladás, jólét és szabadság létrehozhatja a különböző osztályok, az arisztokrácia, a nemesség, a polgárság, a parasztság és az értelmiségiek érdekeinek egyesítését. Az érdekegyesítés által megvalósított polgári átalakulás viszont a nemzet kiépítésével nemcsak az országot és a magyarságot emelné fel, hanem hosszabb távon a bécsi udvarral szembeni határozottabb fellépést is lehetővé tenné (GYÖRE 2009: 360–363).

Széchenyi szerint az első lépés az ország újjáépítésének hosszú és rögös útján a valós helyzet megismerése és elemzése. Ehhez viszont elkerülhetetlen a magyarság összes illúziójának lerombolása és a valóságos állapotok világos megfogalmazása – mint ahogy mondta – a népnek „Meg kell ismernie állapotát, elundorodva önmagától, hogy elaljasodásából kiemelkedhessék” (GRÜNWALD 1890: 248). Ennek megfelelően nyilvános szerepléseiben bátran és szokimondóan, akár szándékosan sarkítva is, kíméletlenül ostromozta a nemzet anyagi és lelki szegénységét, tudatlanságát; pellengérré állította jellemtelenségét, a felsőbb rétegek nemzetietlenségét, sőt még a kortársak által dicsőnek tartott múlttól is és lekicsinylően szólt – inkább a jövőben látva a magyarok dicsőségét. Szabadság-esszméjével összeegyeztethetetlennek tartotta a magyar feudális rendet, amelyben 400.000 nemes uralkodott 10 millió jobbágy felett és az ország évszázados alkotmányát világosan antiliberálisnak titulálta (CSETRI 1992: 11). Hangsúlyozta, hogy az ország nagy része mocsaras, műveletlen terület, hogy a mezőgazdasági termelés alacsony fokon van, hogy közlekedési feltételek alig léteznek, hogy a kézművesipar elmaradott állapotú, gyáripar nincs, a kereskedelmi forgalom alacsony szintű és fejletlen. Megállapította továbbá hogy az „élelmesség”, az „életre valóság” hiányzik a magyar emberből. A szakértelem szintje alacsony, és hogy a magyarok sok fontos szakmát kis híján egyáltalán nem művelnek. Hangsúlyozta, hogy, ha Magyarországon valakinek szobrászokra vagy festőkre van szükség, azokat Bécsből kell behívni, ugyanakkor az irodalom is „zsenge”, és bizony a gyógyítás is alacsony szinten van, összegezve: „A közértelmesség mélyen leledzik” (GESZTESI 2010: 3). Meglátásai sokaknak nem tetszettek. Jegyezzük azonban meg, hogy Széchenyi nemcsak másokat bírált, támadott

vagy látott el tanáccsal, hanem, összhangban hitével, hogy mások vezetéséből részt kérni önbírálat és önismeret nélkül bűn, egész élete folyamán mindenekelelt magával szemben volt kíméletlenül kritikus, olyannyira, hogy az már az önsanyargatás határát súrolta (BETHLEN 1932: 4).

A LIBERÁLIS PROGRAM

Országgyűlési felszólalásaiban, cikkeiben és leveleiben Széchenyi István számos alkalommal mutatott rá a Magyarország és a magyarság hálátlan állapotainak javítását célzó lehetséges intézkedésekre. Kezdeti gazdasági-politikai elképzeléseit három igazán nagy hatásúnak bizonyult könyvében, a *Hitelben* (1830), *Világban* (1831) és a *Stadiumban* (1833) fogalmazta meg, gyakorlatilag megteremtve ezáltal a magyar liberalizmus első programját.

A *Hitel* című politikai és közgazdasági jellegű munkája dramatikus időszakban, a júliusi francia forradalom és a novemberi lengyel felkelés idején látott napvilágot, és fókuszpontja a magyar birtokosok hitelképtelensége volt. Könyve megszületésében reformelképzelései mellett személyes rossz tapasztalatai is közrejátszottak: saját birtokai kezelésének kérdései, illetve a hitelfelvétellel kapcsolatos gondjai. Könyvét a nemesség figyelmébe ajánlotta, arra szólította fel őket, hogy alkalmazkodjanak a kor követelményeihez, és álljanak a nélkülözhetetlen változások élére, ha más okból nem, hát saját gazdagodásuk érdekében. Művében megjegyzi, hogy a „a magyar birtokos szegényebb, mint birtokaihoz képest lennie kellene” és azt is, hogy: „Álomkórságban dermedez nemzetünk; de még van idő a felébredésre, sok azonban többé nincs” (KEMÉNY 1970: 86). Kíméletlenül felvázolta az ország gazdasági elmaradottságának főbb okait, és megfogalmazta az úrbéri rendszer valamint a rendi ellenzéki magatartás hatásos kritikáját. Hangsúlyozta, hogy a birtoknak szabadnak és biztosnak kell lennie, hogy szükséges a hitelrendszer megteremtése, a hiteltörvény meghozatala. Ez utóbbiból egy egész sor reformgondolat fakadt. Javasolta az ősiség törvényének eltörlését, a földesúri és paraszti földek teljes elkülönítését, a haszontalan robot és a paraszti szorgalmat aláásó kilenced megszüntetését, a szabad iparűzést akadályozó céhek, árszabások és belső vámok felszámolását. A távolabbi követelések között már feltűnt a nemesi adómentesség részleges felszámolása. Írásában Széchenyi erélyesen szorgalmazta az „elavult, rozsdás systema bilincsből” való szabadulást (NAGY 1983: 26–27).

Művét a következő szavakkal fejezte be: „Semmi sem áll csendesen a világon, még a nap systemák is mozognak, tehát csak Magyarország álljon s veszteg éljen mozdulatlan?... A Múlt elesett hatalmunkból, a Jövendőnek urai vagyunk. Ne bajlódjunk azért hiábavaló reminiscentiákkal, de bírjuk inkább elszánt hazafi-

asságunk s hív egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb virradásra. Sokan azt gondolják: Magyarország – volt; én azt szeretem hinni: lesz!” (BERZEVI-CZY 1903: 187–188). A fentiek kapcsán szem előtt kell tartanunk, hogy a *Hitel* megjelenésekor a közhiedelem szerint nem fért ahhoz kétség, hogy a magyarok dicsősége a múlté, hogy dicsőségük Mohácsnál elenyészett, és hogy a nemzeti nagyság az életből a történelemkönyvek lapjaira szorult. Ezt a lelket összezúzó, csüggedést okozó nézetet grófunk határozottan visszautasította (Kemény szerint Széchenyi az idézett gondolatot Benthamtól kölcsönözte). Az előzőhöz hasonlóan nagy hatásúnak bizonyult Széchenyinek még egy, a *Hitelben* kifejtett és a korabeli közgondolkodással szembe forduló nézete. Nevezetesen az, hogy a magyarságnak a lemaradás okát nem a bécsi kormányban, hanem inkább önmagában kell keresnie, és hogy saját erejéből, önmagának kell cselekednie a változás érdekében. Az akkor éppen időszerű Béccsel szembeni ellenállási politikától eltérően Széchenyi koncepciója sokkal szélesebb skálán mozgott – az eddig jórészt mellőzött területeken is. Kemény Zsigmond megjegyzése szerint Széchenyi említett gondolatával hadat üzent az egész múltnak (MÉREI 1983: 316, NAGY 1983: 20, KEMÉNY 1970: 125–126).

Láthatjuk, hogy Széchenyi reformelképzeléseinek inherens eleme a tevékeny hazafiság, a hazaszeretet új erkölcsi koncepciója volt, ami óriási hatást váltott ki – ha nem is a birtokos nemességnél, mint ahogy azt Széchenyi szerette volna. A fiatal nemzedék valamint a megyék elégedetlen és haladásra fogékony köznevesi körei, a városok elszegényedett nemesi és polgári értelmisége, különösképpen pedig az írók fogadták lelkesedéssel, kik Széchenyi eszméit írásaikban azonnal tovább sugározták. A magyar irodalom nem kis mértékben épp a *Hitel* hatására kezdett a múlton való révedezés helyett a jövő romantikusan biztató távlatai felé fordulni. Az adómentességet megtartani akaró nemesség egy része azonban elítélte, több helyen még el is égették a könyvét. A régi szellemű táblabírák parasztlázítónak és birtokrablónak titulálták Széchenyi grófot. Széchenyi a támadásokra már a következő évben megjelent *Világ vagyis felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására* című röpiratában válaszolt, melyben az összes ellenvetéseket megcáfolta, ugyanakkor még határozottabban fogalmazta meg programját. Különös hangsúlyt fektetett a magyar nyelvnek minden téren való érvényesítésére, illetve kifejtette abbéli hitét, hogy a nemzet felemelkedését a kiművelt emberfők sokasága és az egyesülés szelleme tudják meghozni. Egyesek szerint a *Világ* Széchenyi legjobb és legdiadalmasabb műve (SÓTÉR 1965: 382, KEMÉNY 1970: 127, GÖRÖG 2002: 373).

Harmadik könyve e sorban a *Stádium*, amelyet Széchenyi már 1831-ben megírt, de a cenzúra tiltása miatt csak két évvel később jelent meg Lipcsében, tulajdonképpen az 1832-es országgyűlés számára készült mint sajtósárgos prog-

ram. A *Stadium* jól megfontoltan, összefüggően, szabatosan és rábeszélő stílusban íródott, hatása pedig meghatározó jellegű volt egészen az 1840-es Diétáig (KEMÉNY 1970: 99). Széchenyi az országgyűlés figyelmébe olyan részletes törvényjavaslatokat ajánlott, melyeknek elfogadása és végrehajtása nélkülözhetetlen volt a polgári átalakuláshoz és a nemzet felemelkedéséhez. Az összes kiváltság eltörlése, a birtokjog kiterjesztése mindenkire; monopóliumok, céhek, limitációk és egyéb, a konkurenciát akadályozó intézkedések eltörlése; törvény előtti egyenlőség és szabadság minden honpolgár számára, a nemesség adózása, a gazdaság erősítése, folyók szabályozása, utak építése; a magyar nyelv hivatalossá tétele a latin helyett. Érdemes megemlíteni, hogy a közjogi kérdések és a kötelező örökváltság kivételével, a *Stadiummal* bezárólag, Széchenyi reformtervei közt szerepel mindaz, amit az országgyűlésen 1847-ben az ellenzék a zászlajára tűzött (SPIRA 1959: 28, KEMÉNY 1970: 128–129).

Széchenyi programjának lényeges eleme volt a közlekedésfejlesztés (pl. a Tisza szabályozása, az Al-Duna és Vaskapu hajózhatóvá tétele, a Lánchíd építése, a dunai és balatoni gőzhajózás fejlesztése, az Óbudai Hajógyár építése stb.). Fontosnak tartotta a Pesti (később Nemzeti) Casinó létrehozását (1827), és a kaszinóknak a társadalmi, művelődési és politikai eszmecsere nyitott színpontként történő működtetését. Szívügye volt a nemzeti színház létrehozása, sportlétesítmények és hengeralmok alapítását szorgalmazta, a selyemhernyó tenyésztés megalapozását, fejlesztését tervezte. Budapest korszerűsítése külön jelentőséggel bírt Széchenyi elképzeléseiben. A várost vasutak és csatornák hálózata által az ország legtávolabbi pontjaival összekötött szellemi és anyagi centrummá, dúsgazdag és bájos várossá szerette volna alakítani. Széchenyi mindezek mellett talált időt uszoda alapítására, az utcák fásítására, a városrendezés kérdéseinek taglalására, cikkek és röpiratok írására és a magyar nyelv megújítására is (GERGELY 1998: 12).

Terveit a sajtó, az országgyűlés, a kaszinók és különféle egyesületek révén igyekezett népszerűsíteni. Nem véletlenül vádolták a kortársak agitációval, a régi rend rombolásával. Habár tisztában volt a rendi sérelmi politika létjogosultságával – melyet Habsburg udvar 1815–1825-ös abszolutista és alkotmányértő politikája indokolt – nem állt a sérelmi politika szószólóinak élére, és tevékenysége irányát oly módon szabta meg, hogy azok ne váltsák ki azonnal a bécsi udvar heves ellenállását, ellehetlenítve ezzel a további haladó reformokat. Egy-egy lépését jól átgondoltan, a lehetséges hatásokat felmérve és célzottan tette meg, akcióit széles skálán, az elvi siktól a mindennapi problémák megoldásának a szintjéig fejtette ki. A bécsi udvarral csak olyan alkalmakkor helyezkedett szembe, amikor annak politikája konkrétan veszélyeztette a reformok végrehajthatóságát – ilyen volt például a szólásszabadság ügye. Ha kellett, a siker

érdekében „... tudott színleni és gyakran rejté szándékát oly indokok alá, melyek a siker számára gyártattak, s a félreértetések tömkelegén át vezettek eredményhez” (KEMÉNY 1970: 104). Jó diplomataként szerepelt a szalonokban, ügyes, nagy meggyőző erejű szónokként az országgyűlésen. Sok cikkben, írásban, levélben és személyes találkozások által terjesztette nézeteit. Nagy munkabírási, energikus ember volt, ki nem átkodott igazsága tudatában egyszerűen lehengerelni ellenfeleit. Ugyanakkor megtanulta indulatait kordában tartani, és a helyzetet higgadtan, racionálisan mérlegelni. Tevékenységét egészében fáradhatatlanul és önzetlenül végezte, nem sajnálva anyagi javait és egészségét sem, kiérdemelve mindezzel a korabeli magyar nyilvánosság elismerését (KEMÉNY 1970: 85, 95, 96–97, 109–110). Jegyezzük meg azonban, hogy bár kimagaslott kortársai közül, nem állt egyedül, példájára sokan hoztak a polgári átalakulás érdekében lehetőségeikhez képest hasonló arányú erőfeszítéseket.

AZ AL-DUNA SZABÁLYOZÁSA

Széchenyi István grófot reformtervei vidékünkre is elhozták. Az Al-Duna szabályozása kapcsán 1830 nyarán (június 24. – október 5.) barátjával Waldstein Jánossal, Beszédes József vízimérnökkel (aki először vetette fel az Al-Duna szabályozásának gondolatát) és 8 tagú személyzettel sajtószerű tanulmányutat tett a Dunán hajóval Pestről a Fekete-tengerig, majd Isztambulig, onnan pedig visszafelé lóháton. Célja az említett terep és a politikai, gazdasági lehetőségek felderítése volt (pl. Isztambulban a magyar liszt és bor kivitelének esélyét is vizsgálta). Útja során néhány napot töltött Miloš szerb fejedelemmel Požarevácon, akivel hosszas beszélgetéseket folytattak. A későbbiek során – az útépítés és a zátonyok felszámolása kapcsán – Széchenyi többször tartózkodott az Al-Duna vidékén. Első expedíciójáról készült naplóbejegyzéseit *Széchenyi István és Waldstein János keleti utazása 1830-ban* címmel, Kálnoky Húgó gróf publikálta 1942-ben (SZÉCHENYI 2010: 11, WALDSTEIN 2010: 62).

Széchenyi terve az Al-Duna szabályozásával az volt, hogy Magyarországot, de szélesebb értelemben a Habsburg Monarchiát, a Dunán keresztül összekösse a Fekete-tengerrel, illetve a keleti piacokkal és balkáni népekkel, elsősorban a szerbekkel és a románokkal. A Vaskapu-szoros hajózhatóvá tétele mellett ezt kellett, hogy elősegítse a Széchenyi által életre hívott „Első cs. kir. szab. Duna gőzhajózási társaság”. Az első dunai gőzhajó az „I. Ferenc” nevet viselte, amit 1832-ben a „Duna” és a „Pannónia” követett. 1878-ig az említett gőzhajózási társaság már 164 személy- és teherszállító hajóval, 19 csavar- és láncgőzzel és 5 iszap-tisztító hajóval rendelkezett (BOLESZNY 2010: 102).

Széchenyi vállalkozása előtt a hajózás a Vaskapu szorosban a Fekete-tenger irányában csak a legmagasabb vízállások idején volt lehetséges, de a sok szikla és zátony miatt akkor is csak életveszély mellett és kisebb fahajóval. A folyammal ellentétes irányban a közlekedés teljes egészében kivitelezhetetlen volt. Széchenyi királyi biztосként, a Vásárhelyi Pál által vezetett mérnökcsoporttal karöltve, a 30-as évek legelején kezdett az Al-Duna szabályozásába. A munkálatok két fontos célt értek el: egyrészt 1837-re a nagyarányú munkálatok eredményeként – melyekben időnként egyszerre több ezer munkás is részt vett – a Duna bal partján kiépült a később Széchenyiről elnevezett 122 kilométer hosszú út, másrészt sikerült robbantásokkal felszámolni a hajózást leginkább zavaró zátonyokat, lehetővé téve a dunai hajózást magas és közepes vízszint mellett –, ami a folyamat több mint 150 napra hajózhatóvá tette. Alacsony vízszint esetén a hajókat a Széchenyi út mentén lehetett vontatni, szükség szerint pedig a szállítmányt át lehetett rakni kocsikra és a Széchenyi úton a következő hajózható szakaszig fuvarozni (BOLESZNY 2010: 102–106, 114).

Széchenyi terve a Duna teljes szabályozásáról sajnos számos technikai, politikai, pénzügyi és egészségügyi (kolera elleni kordon kérdése) akadály miatt csak a század legvégén valósulhatott meg, mégis tény az, hogy a Duna Bécstől a Fekete-tengerig járhatóvá vált, és a gőzhajózás ezen a vonalon gyors fejlődésnek is indult. Az első gőzhajó a „Duna” („Argo”) az újvidéki Lehmann kapitány irányításával 1834 április 11-én haladt át a Vaskapu-szoroson. Miután beindult a gőzhajózás a Vaskapu-szoros és Galac között, Széchenyi gróf a hajózás meghosszabbítását sürgette Isztambulig, onnan pedig a kis-ázsiai Szmírnáig (BOLESZNY 2010: 102–106, 114, NÉMETH 2010: 125).

SZÉCHENYI ISTVÁN POLITIKAI SZEREPE A FORRADALOM ELŐTTI IDŐSZAKBAN

Széchenyi tevékenysége 1825-öt követően jelentősen serkentette a reformellenzék létrejöttét, Batthyány, Deák, Kossuth, Kölcsey, Wesselényi és mások színre lépését és a reformmozgalom beindulását. Az 1830-as évek voltak „Széchenyi évtizede”, ő volt ekkor a reformtábor vezéralakja, motorja és irányadója. Széchenyit ünnepelték, felnéztek rá; a megyék és városok díszpolgárukká választották, képe ott volt a közgyűlési termek falán (GERGELY 1998, 16). Nem csoda, hogy Kossuth 1840-ben „a legnagyobb magyarnak nevezte” (KEMÉNY 1970: 62). Sikerei titkát nemcsak műveiben, polemikus fellépéseiben vagy abban kell keresnünk, hogy a korábbi évtizedek eszmetörténeti fejlődése, a nyelvújítók, írók és költők művei előkészítették a terepet; a korabeli gazdasági, társadalmi

és politikai viszonyok pedig sürgetővé tették a változásokat, hanem Széchenyi István anyagi jellegű vállalkozásainak nagy és gyors sikerében is –, minek következtében úgy tűnhetett, hogy minden sikerül, amit a gróf kezdeményez. Így azután reformtervei ellen is viszonylag kevés volt az argumentált ellenvélemény (KEMÉNY 1970: 130).

Fontos megjegyeznünk, hogy gondolatai egyre inkább meghonosodtak a magyar irodalomban is. Ez időben írói témaként megjelenik a reformer alakja, akárcsak az átalakulásért lelkesedő fiatal nemzedék és a konzervatív öregek ellentéte a nemesi osztályon belül. Ilyen értelemben úttörő jellegű Fáy András *Bélteky háza* című munkája. A regény Széchenyi számos gondolatát tartalmazza, hozzáférhetővé téve ezáltal a gróf eszméit olyan nemesi körök számára is, amelyeket Széchenyi kíméletlenül bíráló modora különben visszariasztott. A kor költői epigrammákkal és más módon is támogatták Széchenyi törekvéseit, így például a lóversenyek serlegeire a legkiválóbb magyar írók, mint Kölcsey, Vörösmarty és mások fogalmaztak verses feliratokat, jelszavakká tömörítve bennük a reformkori hazafiság és polgárerény eszméit. A harmincas évek elején a fiatal romantikus írókat, az *Aurora* körét, mint »Széchenyi pártját« emlegették. Széchenyi István szívesen látta vendégül az írókat, kiknek ilyenkor felesége, Seilern Crescence és leányai magyar költeményeket szavaltak (PÁNDI 1965: 383).

Széchenyi István politikai szereplésének egész tartama alatt tisztában volt azzal, mekkora a felelőssége az események alakulásának szempontjából, és ezt súlyos teherként élte meg. Ez annak ellenére is így volt, hogy nézetei szerint nemzete haladása nagyon törekeny, és hogy a téves meg elhamarkodott lépések, vagy a hangulat forradalmivá válása kiválthatja az uralkodó dinasztia határozott reakcióját, ami a megkezdett polgárosodási folyamatot megakaszthatja, sőt legrosszabb esetben a magyarságot a nemzethalál irányába taszíthatja. A harmincas évek során kibontakozó reformmozgalom meglepően erős dinamikája és sikere valójában meghökkentette Széchenyit, úgy tűnt neki, hogy a dolgok vészjóslóan gyorsan peregnek a konfliktus irányába, és ez felismerés arra készítette, hogy kifejezetten kritikusan viszonyuljon mindenhez, ami szerinte a végső cél elérését a bécsi udvar vagy a nemzetiségek esetleges ellenreakciója miatt veszélyeztethette. Ily módon abba az ellentmondásos és kényelmetlen helyzetbe került, hogy fellépéseiben gyakrabban ostromozta és hevesebben támadta a liberális reformereket, mint a hagyományos, konzervatív elképzelések hordozóit. A harmincas évek másik felében abbahagyta a politikai agitálást, és idejét ettől kezdve jórészt a konkrét anyagi jellegű reformtörekvéseknek szentelte, mint amilyen az Al-Duna szabályozása, a Lánchíd építése, a gőzhajózás fejlesztése és más hasonló kérdések. Vele szemben a közéletben és a politikában azok

a személyek kerültek előtérbe, akik inkább a bécsi udvarral szembeni sérelmi politikát és a gazdasági-politikai változások gyorsabb ütemű és radikálisabb megoldását szorgalmazták.

Széchenyi népszerűsége így a negyvenes években csökkent, és helyét Kossuth vette át, amihez hozzájárult az is, hogy Széchenyi elképzeléseivel ellentétben a Habsburg uralkodóház nem támogatta még a fokozatos reformokat sem. Mi több, a bécsi kormány a represszió útjára lépett, aminek látványos megnyilvánulása Wesselényi, Kossuth és más ellenzékiek bebörtönzése volt. Ezek a fejlemények nagymértékben a radikális nemzeti szárny malmára hajtották a vizet, az eseményeket pedig a konfrontáció felé irányították, s mindez Széchenyit reformtervei végrehajtásának az újragondolására készítették. Mint már említettük, Széchenyi a fokozatos haladás, az ország belső megerősödésének a híve volt, és ezt tartotta az önállóság előfeltételének, ezzel szemben Kossuth a gyors haladást szorgalmazta, és az ország politikai önállóságát hitte a gazdasági és társadalmi fejlődés nélkülözhetetlen előfeltételének. Ő a Habsburg-ház jóakarátában egyáltalán nem bízott, sőt, bizonyos fokig a konfrontációra is hajlandónak mutatkozott. Az észérvek talán inkább Széchenyi mellett szóltak, az érzelmek, a nemzeti virtus inkább Kossuthnak kedvezett (SPIRA 1959: 44–45).

SZÉCHENYI ÉS KOSSUTH VITÁJA

A fenti eszmei ellentétekből alakult ki Széchenyi és Kossuth a nagy nyilvánosság előtt folytatott élénk vitája. A *Pesti Hírlap* csak alig pár hónapja létezett, amikor 1841 tavaszán Széchenyi István *A kelet népe* című röpiratában éles bírálatnak vetette alá a lapot és szerkesztőjét. Ebben ugyan elismerte Kossuth tehetségét és jó szándékát, de alaposan bírálta modorát, és azzal vádolta, hogy népszerűséget hajhászó módszere forradalomhoz, vagy a bécsi udvar felülke-rekedése esetén önkényuralomhoz vezethet. Arra kérte Kossuthot és híveit, hogy legyenek óvatosabbak, hogy lassítsák a reformok ütemét. Kossuth az őt ért támadásra a *Felelet* című írással válaszolt, s ezzel kezdetét vette az a küzdelem, melyet a reformkor két legnagyobb hatású személyisége egészen 1848-ig vívott. Ez a nagyarányú, a közvélemény figyelmét lekötő, minden fontos témát kimerítő vita kétségtől kívül hozzájárult a korabeli politikai eszmék csiszolásához, a problémák mélyebb átgondolásához, és megteremtette a politikai gondolkodás párját ritkító példáját is. Ugyanakkor Széchenyi egyik kedvelt elvének gyakorlati megvalósulásaként is értelmezhető a vita, nevezetesen annak, miszerint az eltérő gondolatok közötti „*elmesúrlódás*” a haladás egyik leginkább nélkülözhetetlen előfeltétele (GÖRÖG 2002: 376–377, GERGELY 1998: 16). Kemény Zsigmond a vita kapcsán megjegyezte, hogy a nyilvánvaló különbségek ellenére a két nagy

magyar tevékenysége néhány dologban azonos volt: „...összetalálkoztak abban, miként közvéleményt rontottak le és támasztottak; az eszmék irányát jelölték ki; az eszmék rohamát tartóztatták fel; megrendíték a létezőt, melyhez még erős rokonszenvek tapadtak; kivívták az új viszonyokat, melyek iránt sok kedélyben volt szilárd idegenkedés és mély bizodalmatlanság” (KEMÉNY 1970: 95, 148–150).

Széchenyi a forradalom és a bécsi udvar represszív politikája mellett a magyar nemzet felvirágzása és fennmaradása szempontjából a legnagyobb veszélynek a nemzetiségi mozgalmakat látta. Ilyen kontextusban értelmezhetjük Széchenyi gróf 1842-es akadémiai megnyitó beszédét, amely a közvélemény jó részének ellenszenvét váltotta ki. Beszédében Széchenyi részletesen indokolva, határozottan támadta a liberális ellenzék, véleménye szerint, túl buzgó magyarosító politikáját, és megállapította, hogy ez vezetett a nemzeti feszültségek érezhető növekedéséhez. Habár kritikája alapvetően helyénvaló volt, mégis tény, hogy, amit a kortársai a szemére vetettek, miszerint nem foglalkozott a nem magyar nemzetiségek nacionalizmusával, az ugyanazon éremnek a másik oldala. Tény, hogy a nemzetiségek nemzeti ideológiájának, mozgalmának megvolt a saját logikája és dinamikája, illetve hogy a magyar nemzeti mozgalom nélkül is kibontakoztak, de véleményünk szerint a két fél nacionalizmusa ugyanakkor kölcsönhatással is volt egymásra. Széchenyi hangsúlyozta, hogy a felületes magyarosítás, a magyar nyelv erőltetése csak ellenállást válthat ki, viszont nem eredményezheti a nemzetiségek beolvadását a magyar nemzetbe. Ami szerinte a békés asszimiláció érdekében fontos, az „... nem a mennyiség, hanem a minőség a szellemi erőnek a sarkalata, s eszerint éppen nem azért forog veszélyben létünk, mert kevesen vagyunk, hanem mert súlyunk oly parányi” azaz, „Olvasztói felsőséggel kell bírni. Ámde bír-e ilyessel az, ki szeretetreméltóság és rokonszenvtérjesztés helyett kuruzslóként csak külsőleg hat, s mert grammatikát tanít, mindenüvé zsinórt varr, s mindent veres, zöld és fejjérel eltarkít, már azt hiszi, szíveket bájolt és velőket hódított.” „...egyenesen a civilisatio, mellyen kard nem fog, s melly előtt a legtündöklőbb vitézség is térdre esni kénytelen” (BERZEVICZY 1907, GERGELY 1998: 12–13). Széchenyi szerint a magyarság, ha etnikailag hatni szeretne környezetére, „nép ideál” kell, hogy legyen, amely minden vonatkozásban, társadalmi, politikai és kulturális tekintetben egyaránt a példaadás erejével vonzza magához a vele nem azonosat (FÁBIÁN 1992: 19). Széchenyi arra figyelmeztet, hogy a magyarság még messze jár ettől az erkölcsi magaslattól és az önismeret elengedhetlenül fejlett fokától (GESZTESI 2010).

A Széchenyi és Kossuth közötti vita további tárgya a német vámszövetség problematikája, Horvátország kérdése és a sérelmi politika, de Széchenyi nagy lendülettel és jó érvekkel támadta Kossuthnak a Vukovár és Fiume közt létesítendő vasútvonalra vonatkozó elképzelését is. Széchenyi kétségbe vonta a fenti

pályavonal létjogosultságát, mivel nem az egyetemes magyar érdekeket, hanem inkább a vidék érdekeit képviselte. Ellenezte azért is, mert nem Budapestről, a magyarság értelmi és gazdasági középpontjából indult. Továbbá, mert a tervezett vasútvonal egyetlen magyar falut sem érintett, így a magyar területek gazdasági fejlesztését nem szolgálhatta, viszont annál inkább alkalmasnak tűnt a déli szlávok egymás közötti és a tengerrel való összeköttetésére. S bizony arra is, hogy a határhozredekét gyorsan össze lehessen vonni, nemcsak az esetleges külső ellenféllel, hanem a magyarokkal szemben is. Kossuth nehezen tudott a fenti vádak ellen védekezni (BERZEVICZY 1903: 152–153).

Széchenyi az előzőekhez hasonlóan alaposan bírálta Kossuth védegyuletekre vonatkozó programját, mert úgy vélte, másra igazán nem lesz jó, mint az osztrák pénzügyi és ipari körök felbosszantására. A hazai ipar fejlesztését Széchenyi összetettebb gazdasági eszközökkel, nem az osztrák áruk megvámolása útján, gondolta elérni (BERZEVICZY 1903: 152–153).

Az előbbi viták során Széchenyi István mindig csak egy célt tartott szem előtt: a magyar nép felemelkedését, amint azt az 1844. október 3-iki országgyűlési beszéde is tükrözi: „Maglehet, hogy talán nálam ez fonákság: de nyerhessem bár a világnak minden élvezeteit, minden kincseit, én e hazában minden kifejlődést, mely nem magyar, lelkemből gyűlölök; előtttem a nemzetiséghezi hűség, Magyarországéhoz tántoríthatatlan hűség alapja mindennek! ... Mélység kell, kevesebb indulat és szükség e dolognak nemcsak egy oldalát fölhevült kedéllyel tekinteni, hanem megvallani, hogy bajaink sokkal komplikáltabbak, mint azt fiatal emberek felfogni képesek, vagy azt felfogni akarják” (KEMÉNY 1970: 112).

A negyvenes évek alatt Széchenyi jórészt a fenn ismertetett vita következményeként szembekerült az ellenzék fő vonalával. Mégis, meg volt arról győződve, hogy a túl gyors haladás, a radikalizálódás és a forradalom veszélye miatt a végső cél érdekében, elsősorban annak az eszmei csoportosulásnak a politikáját kell bírálnia, amelynek a létrejöttéhez és politikai profiljának a kialakulásához meghatározó mértékben hozzájárult – mivel Széchenyi véleménye szerint, ez a politika volt a nemzet felemelkedésére nézve az adott körülmények között a veszélyesebb. Ennek fényében jól érthető, miért volt Széchenyinek nehéz megtalálnia helyét a magyar politikai élet egyre erősebben polarizálódó légkörében, különösen, amikor megindult a pártok szerveződése. A Konzervatív Párt megalakulása 1846-ban az ellenzéknek is az egység kikovácsolására kényszerítette. Az ellenzék megszervezésének feladata Kossuthra és a főrendi ellenzék vezetőjére, Batthyány Lajosra hárult. Kossuth Lajos cikkei arra készítették Széchenyi Istvánt, hogy ismét röpiratban támadja és parasztlázítással, forradalom szításával vádolja meg őt (KOSÁRY 1990: 284).

A liberális ellenzék főbb személyiségei (Deák Ferenc, Eötvös József, Vörösmarty Mihály, sőt Wesselényi is) Kossuth elképzeléseit tették magukévá, így azután Széchenyi közéleti politikájával magára maradt, sőt politikailag a konzervatívok oldalára szorult, elfogadva 1845-ben a Helytartótanács közlekedésügyi osztályának az elnöki tisztét. Habár ott fontos és hasznos tevékenységet fejtett ki, idővel maga is látta, hogy az újkonzervatívok eszközként használják. A nemzeti fölemelkedést a Habsburg-birodalom keretében továbbra is elérhetőnek vélte, s ezzel egyre jobban elszigetelődött a negyvenes évek második felének radikálisan hazafias nemzedékétől. A politikai színtér polarizációja során végül is nem csatlakozott sem a konzervatívok pártjába, sem az Ellenzéki Pártba (1847) (DOBSZAY 2000: 38, GÖRÖG 2002: 378).

Széchenyi az említett körülmények között, minden akadályoztatás és nehézség ellenére nagy lendülettel és sikeresen kezdte meg a Tisza-szabályozás hatalmas munkáját. A vidéket járva a Tisza mentén népszerűsége ugrásszerűen megnőtt. A vízszabályozási munkálatok mellett nagy jelentőséget tulajdonított a rendszeresített vasúthálózat kiépítésének, és ennek kapcsán maradandó értékű tervet alkotott, mely a vasúthálózat gerincként négy fő irányt határozott meg, Budapest központtal. A hálózat fejlesztését olyan módon képzelte el, hogy az iparra és kereskedelemre gyakorolt jótékony hatása elsősorban a magyarság polgárosodását segítse elő. Széchenyi az 1847-ben összeülő országgyűléstől várta tervei jóváhagyását. Magán az országgyűlésen egy középpárt megalkotására törekedett, amely a liberális és konzervatív párt közti ellentétek csökkentésével, az érdekegyesítés eszközeivel élve igyekezett volna a haladást biztosítani. Az uralkodóhízzal szembeni viszony kérdésében Széchenyi azt a nézetet vallotta, hogy a forradalmi hullám közepette az uralkodó támogatásával a magyarság talán elérhetné azt, hogy a Birodalom súlypontja Magyarországra tevődjön át (Kemény 1970: 154, 157).

SZÉCHENYI ISTVÁN SZEREPE AZ 1848-AS FORRADALOMBAN

Tekintettel arra, hogy Széchenyi István mindenkor a radikális és erőszakos eszközök ellenzője volt és hogy tisztában volt a forradalom összes veszélyével a magyarságra nézve, a forradalom magyarországi kitörését mély erkölcsi és politikai dilemmák közt vergődve vette tudomásul. Mégis, látva, hogy a liberális ellenzék kerüli az erőszakot, a forradalom mellé állt. Aktívan részt vállalt az országgyűlési küldöttség bécsi tárgyalásain (március 15-17.), aminek eredménye a forradalminak minősíthető törvények elfogadása volt. Ez gyakorlatilag Széchenyi évtizedes reformelképzeléseinek a megvalósulását jelentette. Nem csoda

hát, hogy közeli munkatársának, Tasner Antalnak március 17-én lelkesedve írt a történekekről, megállapítva, hogy a szerencse végre a magyarokra mosolygott és hogy várható a nemzet felemelkedése. Mindezek mellett önzetlenül hangoztatta Batthyány és Kossuth szerepét a sikerekben. Megjegyezte, hogy: „Az én politikám biztos volt...de lassú. Kossuth egy kártyára tett mindent és legalább idáig annyit nyert a hazának, mint amennyit az én politikám tán 20 év alatt nem bírhatott volna előállítani. Ha reakció nem történik és több lesz bennünk a hazafiság, mint az irigység, s több a polgári erény mint a dicsvágy...én biz azt hiszem: lesz még magyarbul valami, s pedig sok!” (KOVÁCS H., KÖRMENDY K., MÁZI B., OPLATKA A. 2014: 434-435) A forradalmi kormányban a közlekedési és közmunkaügyi tárca vezetését vállalta, és nagy energiával látott a feladatok végzéséhez.

A bécsi udvar fokozódó nyomása, a szerb felkelés, a készülődő horvát támadás idővel mégis az erőszakos megoldások, az összetűzések elkerülhetetlenségét valószínűsítették, és elvették annak a reményét, hogy a győztes forradalom törvényeit nyugodtan, békés úton lehet megvalósítani. Ez Széchenyiben felébresztette régi, súlyos félelmeit. Széchenyi gróf tartott attól is, hogy az említett erőszakos cselekményekkel párhuzamosan belső szociális zavargás fog kitörni, ami a saját és családja életét is veszélyeztetheti. Ez a felismerés, a polgárháborútól, a haza felbomlásától és a nemzethalál víziójától való félelem, továbbá a várt katasztrófa miatti lelkiismeret-furdalás augusztus végére felőrölte Széchenyi István szellemi egészségét, ezért a gróf 1848. szeptember 4-én lemondott miniszteri székéről. A politikus betegsége ekkor már olyannyira súlyos volt, hogy másnap megpróbált véget vetni az életének, ezért orvosa, Balogh Pál a család egyetértésével a döblingi szanatóriumba vitte őt (GERGELY 2009: 16, VISZOTA 2 1933: 201–211).

SZÉCHENYI ISTVÁN DÖBLINGI ÉVEI

Széchenyi a Bécs közelében található elmeógyógyintézetben, a világtól elszigetelten töltötte a szabadságharc véres hónapjait, itt érte később a tragikus végkifejtet, majd a neoabszolutista rendszer bevezetésének a híre is. A gróf állapota 1848–1851 között meglehetősen rossz volt, olyannyira, hogy családtagjait sem kívánta fogadni. Magát kárhoztatta a forradalom és az ezt követő magyarországi viszonyok miatt, sok becsületes magyar ember haláláért és száműzetéséért. Felelősnek tartotta magát a reformmozgalomért, ifjúkori szerelmi kicsapongásaiért, és azért is, hogy a forradalmi kormányban való részvételével hozzájárult a forradalom kibontakozásához – mindebben saját felelősségét a végsőig eltűlozta. Az üldözési mánia tünetei is megfigyelhetők voltak nála, aminek kezeléséhez viszont nem járult hozzá az sem, hogy a tébolyda egyik lakosa megpróbálta

megfojtani, de Széchenynek sikerült megvédenie magát. Mégis, hála a viszonylag nyugodt döblingi légkörnek és törődésnek, a gróf állapota 1852–1856-ban javulásnak indult, ekkor már fogadta családtagjait, közeli barátait, és kezdett érdeklődni gazdasági ügyei iránt is. Mindvégig felesége szeretetteljes és kitartó támogatását élvezte, kinek látogatásait 1853-tól kész volt fogadni. A források arról tanúskodnak, hogy 1856 végétől életkedvét visszanyerve, rendszeres életmódot folytatott, érdeklődött a politikai történések iránt (igaz, az újságokon, sőt könyveken keresztül addig is folyamatosan értesült az eseményekről), és egyre több látogatót fogadott, sőt hívott meg, és újból írni kezdett. Ötszobás szanatóriumi lakosztálya kezdett valóságos politikai szalonná válni, ami szemet szűrt a bécsi titkos rendőrségnek is. A kor feltörekvő fiatal értelmiségének képviselői rendszeresen „zarándokoltak” hozzá. Igyekezve a külföld figyelmét Magyarország iránt fenntartani, Széchenyi jelentős európai lapokban jelentetett meg cikkeket, sőt kapcsolatot keresett francia és brit politikusokkal. Ebben az időszakban a nemzet legnagyobb ellenségének a neoabszolutista bécsi politikai rendszert tartotta, és ezt támadta minden erejével (GERGELY 1998: 15).

Ismerősei megegyeztek abban, hogy visszanyerte régi szellemi képességeit és szellemességét. Birtokai irányítását is ő végezte, egészen 1860-ig úgy tűnt, hogy egészsége helyreállt. Orvosai azonban nem osztották ezt a véleményt, ők inkább úgy gondolták, hogy, habár Széchenyi gróf állapota nagyban és látványosan javult, betegsége mégsem múlt el teljes egészében (VISZOTA 2 1933: 211–216). Széchenyi szabadidejében egy nem kiadásra szánt szöveget írt (később *Nagy magyar satírának* nevezték el), amelyben maró gúnnyal és kíméletlen kritikával leplezte le a Bach-rendszer összes visszásságát, nem kímélve a kormányon levő minisztereket, és magának a császárnak a személyét sem (GERGELY 1998: 15).

Valószínűleg Széchenyi baráti köréhez köthető a gróf utolsó és egyben egyik leghíresebb röpiratának, az *Ein Blick auf den anonymen Rückblick* („Pillantás a névtelen visszapillantásra”) kicsempészése is, mely 1859-es németországi megjelenése után hatalmas botrányt keltett a birodalomban. Az említett publikáció előzménye egy 1857-es osztrák röpirat volt (*Rückblick...*), melynek írója, vélhetően Alexander Bach utasítására, valótlannul pozitív színben tüntette fel a Magyarországot elnyomó neoabszolutista berendezkedést, és ezzel együtt indokolatlannak nyilvánította a passzívan ellenálló politikai elit követeléseit is (GÖRÖG 2002: 399). Széchenyi az *Ein Blick*-et a *Nagy magyar satíra* szövegét felhasználva, de megfogalmazásait enyhítve írta meg, és a Bach-rendszer visszaéléseit és belső ellentmondásait olyannyira mesteri módon és sajátos stílusban állította pellengérré, hogy a hatóságok számára nem volt túl nehéz azonosítani a szerzőt. Sokan úgy vélték, hogy, aki ennyire jól tájékozott, és képes ennyire élesen, részleteiben elemezni kora politikai viszonyait, az nemcsak hogy nem

lehet elmebajos, hanem soha nem is volt az (VISZOTA 2 1933: 215). Gyakorlatilag ez az alkotása is hozzájárult ahhoz a téves elképzeléshez, hogy Széchenyi számára a döblingi tébolydába vonulás tulajdonképpen menhely keresése az ellenőrizhetetlenné vált politikai harcok elől, az elmebaj pedig csak színlelés volt. A mű hatása nagy volt: hozzájárult a Bach-rendszer válságának elmélyüléséhez és bukásához (GERGELY 1998: 17).

Habsburg Albrecht főherceg, Magyarország akkori kormányzója 1858-tól több alkalommal is felszólította a hatóságokat Széchenyi publicisztikai tevékenysége és a számos ellenzéki látogató fogadása miatt. A végsőig sarkítva fogalmazhatnánk úgy is, hogy felmerült a kérdés, hogy, ha Széchenyi gróf egészséges, akkor mit keres a tébolydában, illetve, ha beteg, akkor viszont a közéletben. A bécsi hatalom igazából a következő súlyos dilemma elé igyekezett helyezni a grófot: áthelyezés egyéni privilégiumoktól mentes köztébolydába, vagy eltávolítás az intézetből, ami viszont a Bach-rendszer igazságszolgáltatási szerveinek való kiszolgáltatást is jelenthette. Az elmeógyógyintézet vezetője Görgen ilyen értelemben, de tapintatosan figyelmeztette is a grófot. A rendőrség besúgót alkalmazott Széchenyi megfigyelésére. Az illető, Bichler ápoló, értesítette Széchenyit, aki bátorította, hogy nyugodtan fogadja el a megbízást, hisz számára az a jó, ha Bichler megírja az igazat, mintsem az, hogy a rendőrség mástól pontatlan információkat kapjon. Széchenyi István különben már korábban tudta, hogy a kormány megfigyelteti (VISZOTA 2 1933: 223–224).

Hosszabb halogatás után a rendőrség elrendelte a házkutatást – szélesebb összeesküvést sejtve –, és a grófnak lord Palmerstonhoz és III. Napóleonhoz írt leveleit keresve ráakadtak a nagyon is kompromittáló, a felségsértés vádját alaposan kimerítő kéziratra, amely egyben megerősítette Széchenyi szerzőségét az *Ein Blick* tekintetében is. Az, hogy a hatóságok nem foganatosítottak azonnal szigorúbb intézkedéseket Széchenyi István ellen, vélhetőleg az ingatag belpolitikai helyzetnek volt köszönhető (VISZOTA 2 1933: 224). A fentiek minden bizonnyal kihatottak arra, hogy Széchenyi lelkiállapota újból megromoljon, és hogy megrögződjön nála a gondolat, miszerint a jövőben folyamatos zaklatások fogják érni őt és családját, s ebből mindannyiuk számára az egyedüli kiút az ő halála. Egyidejűleg felmerülhetett nála a következő kérdés is: ha őt nem kímélik, az abszolutista rendszer még kevésbé lesz kíméletes Magyarországgal –, és ez felébreszthette benne az önvádat, ami 1848-ban eljuttatta Döblingbe. Mind ez vélhetően komoly szerepet játszott abban, hogy 1860. április 7-én éjjel gróf Széchenyi István végül maga ellen fordította pisztolyát, és véget vetett életének (GERGELY 2009: 18–19). Utolsó naplóbejegyzése április elsejéről származik, mindössze ennyi: „*Nem tudom magam megmenteni*” (OLTVÁNYI 1982: 1355).

Széchenyi István gróf az eszmék és az ágyúk keresztüzében, főúri szalonok ragyogásában formálódott férfit. A régi feudális rend még szívósan tartotta magát, sőt a felvilágosult abszolutista uralkodók Ausztriában és Európa más országaiban is a legtágabbra feszítették a rendszer lehetőségeit, ugyanakkor a Nagy francia forradalom már megmutatta a lehetséges új utat. A felvilágosodás, a racionalizmus, a romantika, a nemzeti eszme és a francia forradalom friss, életerős és bódító eszméi mind hatottak a fiatal Széchenyi Istvánra, de ugyanakkor ismerte a vérpadok és a harcmeszők orrfacsaró bűzét is. A Nagy francia forradalom brutális kilengései és a forradalom által kiváltott negyedszázados háborús korszak megrengette Európa gondolkodó embereinek a felvilágosult eszmékbe, az ész mindenhatóságába és a forradalmi eszközök létjogosultságába vetett hitét. Széchenyi gróf mindezt testközelből élte át, és igyekezett levonni a megfelelő elméleti és gyakorlati következtetéseket –, és azokat Magyarország előremozdítására felhasználni.

Széchenyi István megkísérelte átmenteni a 18. századi felvilágosodás értékeit: a racionalitásba, a társadalmi progresszió irányíthatóságába és megvalósíthatóságába vetett hitet, a törvény előtti egyenlőség és a polgári átalakulás óhaját, a műveltség fontosságát, és azt a gondolatot, hogy a közügyek, a nép, az ország előmozdítása az erkölcsös és a gondolkodó embernek nemcsak kötelessége, hanem belső szüksége is. Így azután Széchenyi gróf életét, áldozatkészen és önfeláldozóan, testi-lelki erejét cseppet sem kímélve a magyar nemzet felemelkedésének szentelte. Amint arról szó esett, munkássága, az elvi és politikai kérdések megfogalmazásától az országot előmozdító konkrét anyagi vállalkozásokig, áttekinthetetlenül gazdag és termékeny volt. Közéleti tevékenységét nagyon alaposan, átgondoltan, kitervelten és higgadtan végezte, miközben mindent a végső célnak, a magyarság felemelkedésének, az elmaradott Magyarország gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésének rendelt alá. Számos gondolata és vállalkozása helyesnek, hasznosnak és időtállóan bizonyult – hosszú lenne felsorolni őket. Az ország fejlődésében, jó érzéssel, a gazdaság fejlesztésének és a nemzet műveltségi és civilizációs szintjének erőteljes emelésének adta a vezető szerepet.

Mint ahogy azt Bethlen István gróf mondta Széchenyi István halálának 72. évfordulója alkalmából: „Nemes ambícióktól fűtött buzgó lelkesedéssel áldozatkészen cselekedett”, kell „...a nemzet szeretetének Széchenyi szerű szent tüze” „...egy új Széchenyi Istvánra lenne szükségünk, hogy lelkének lángoló lelkesedésével új tüzeket gyujtson sok magyar úrnak a lelkében, a nemzet önzetlenebb és áldozatkészebb szeretetének az oltára számára.” Ha változnak is az idők és változnak velük a kor uralkodó eszméi is „Széchenyi egyéni példaadása az ő

erkölcsi tanításai a magyar lélek mivoltáról, a nemzet fiainak kötelességteljesítéséről az ő ébresztő, buzdító szava itt kell hogy éljen közöttünk időtlen időkig”, illetve: „Magyarország volt – és újból csak akkor lesz, ha Széchenyi szelleme is újból élő igévé válik közöttünk” (BETHLEN 1932: 12–14).

Abban a korban, amikor a demokrácia és haladás fellegraként tisztelt Nagy-Britannia egyik politikusa kijelenti, hogy „...bérelhető vagyok, mint egy taxi” (FREUND 2010: 1), ellenpontként idézhetjük Széchenyi István imájának részletét, amely nemcsak a gróf munkásságának erkölcsi alapjait villantja elénk, hanem egy egészen más kor – sajnos többnyire már elhalványult – szellemét idézi: „Mindenható Isten, hallgasd meg mindennapi imámat. Töltsed meg szívemet anyagi szeretettel irántad, hazám, embertársaim és honfiam iránt. Világosíts meg egy kerub lángszellemével, erős eszével. Engedj a jövőbe pillantanom, a jónak magvát a gonosztól megkülönböztetnem. Add tudtomra, mit tegyek, hogy egykor neked a reám bízott tőkével beszámolhassak. Gondolkozni és dolgozni akarok éjjelnappal egész életemen át. Vidd sikerre, ami jó; tipord el csirájában azt, aminek rossz gyümölcse lehetne. Nyújtsd segítségedet, hogy minden heves indulatot elnyomhassak magamban. Engedd, hogy igaz lelki alázattal tekintsek mindenre a világban, és fogjak hozzá mindenhez. Imám ne csak szóban, ha nem tetteimben is megnyilvánulhasson, és bocsáttathassuk szüntelenül a világba. Ámen” (MUSTOS 1992: 4).

Végszónak Széchenyi István még egy gondolata: „Jaj azért azon nemzetnek is, mely nem a létező realitás, s nem az idő által felképezett tapasztalás útmutatása után kormányoztatik, de valami képzelet és phantázia súgta emésztetlen teoriák és experimentek szerinti zsarnokoskodásnak esik martalékául” (FÁBIÁN 1992: 23).

Források

- BERZEVICZY Albert 1903. *Gróf Széchenyi István munkáiból*. I. kötet (*Hitel. Világ. Stadium. Úti rajzok*). Budapest, Franklin Társulat
- BERZEVICZY Albert 1907. *Gróf Széchenyi István munkáiból*. II. kötet (*A Kelet népe. Politikai programtörödékek. Egy pillantás a névtelen „Visszapillantás”-ra. Széchenyi-aphorismák. A Széchenyi irodalom*). Budapest, Franklin Társulat
- GERGELY András – SPIRA György – SASHEGYI Oszkár 1991. A magyar akadémia körül. In: *Széchenyi István válogatott művei*. II. kötet. Budapest, Szépirodalmi Kiadó
- NAGY József 1983. *Szöveggyűjtemény a magyar történelem forrásaiból (1790–1962)*. Budapest, Tankönyvkiadó
- SZENTPÉTERI József, főszerk. 2000. Írásos emlékek. In: *Magyar Kódex 4. Reformkor és kiegyezés*. Budapest, Kossuth Kiadó

Irodalom

- BETHLEN István 1932. *Széchenyi emlékbeszéd*. Budapest, Nemzeti Casino
- BOLESZNY Antal 2010. Széchenyi munkálatai az Al-Dunán. Temesvár 1878. In: *Széchenyi István Szerbiában. Naplók, dokumentumok*. Szerk. BORDÁS Győző. Újvidék, Forum Könyvkiadó
- CSETRI Elek, Az ifjú Széchenyi szabadságfelfogása. *Erdélyi Múzeum*, 54: 1-13
- DOBSZAY Tamás 2000. A nemzettéválás kora (1790–1848). In: *Magyar Kódex 4. Reformkor és kiegészítés*. Főszerk. SZENTPÉTERI J. Budapest, Kossuth Kiadó
- FALK Miksa 1868. *Széchenyi István gróf és kora*. Pest, Emich Gusztáv
- FÁBIÁN Ernő 1992. Széchenyi István szabadelvű politikai modellje. = *Erdélyi Múzeum*, 1–4: 14–23.
- FREUND Tamás 2010. *A közösségért való áldozatvállalás biológiai és a társadalmi meghatározottsága*. Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Dísztermében, 2010. április 8-án, gróf Széchenyi István halálának 150. évfordulóján. http://mta.hu/data/dokumentumok/szima/emlekbeszede/Szechenyi%20Emlekbeszede/Freund_Tamas_EMLEKBESZEDE_2010._apr._8..pdf. Letöltve: 2016. május 3.
- GERGELY András 1998. *Széchenyi István*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó
- GERGELY András 2009. A reformkor Magyarországon. In: *Magyarország története. A nemzeti ébredés kora 1790–1848*. Főszerk. ROMSICS Ignác. Budapest, Kossuth Kiadó.
- GESZTESI Tamás 2010. *Gróf Széchenyi István „tévedései”, halálának 150 éves évfordulóján*. A Szekszárdon tartott ünnepi Széchenyi megemlékezésen elhangzott előadás szerkesztett változata. Szekszárd. http://www.szechenyiemlekbizottsag.hu/files/Szechenyi_tevedesei.pdf. Letöltve: 2016. május 3.
- GÖRÖG Ferenc 2002. *A magyar nemzet története*. Budapest, Horizont Kiadó
- GRÜNWALD Béla 1890. *Az új Magyarország. Gróf Széchenyi István*. Budapest, Franklin Társulat
- GYÖRE Zoltán 2009. *Mađarski i srpski nacionalni preporod*. Novi Sad, Vojvodanska akademija nauka i umetnosti
- HALÁSZ Gábor 1934. A fiatal Széchenyi. = *Nyugat*, 9. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00577/18030.htm>. Letöltve: 2016. március 22.
- KEMÉNY Zsigmond 1970. *Sorsok és vonzások. Portrék*. Szerk. Tóth Gyula. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó
- KOSÁRY Domokos 1990. *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867*. Budapest, Háttérkép- és Könyvkiadó
- KOVÁCS H., KÖRMENDY K., MÁZI B., OPLATKA A. 2014. *“Ezt köztünk! Isten áldja!” Széchenyi István válogatott levelei*, Budapest, MTA Művészettörténeti Intézet.
- MÉREI Gyula 1983. *Magyarország története 1790–1848*. In: *Magyarország története tíz kötetben*. Budapest, Akadémiai Kiadó

- MUSTOS N. István 1992. Széchenyi István időszerűsége. = *Fizikai Szemle*, 1. <http://fizikaiszemle.hu/archivum/fsz9201/mus9201.html>. Letöltve: 2016. május 2.
- NÉMETH Ferenc 2010. Boleszny Antal Széchenyi kutatásairól. In: *Széchenyi István Szerbiában. Naplók, dokumentumok*. Szerk. Bordás Győző. Újvidék, Forum Könyvkiadó
- NYÁRY Krisztián 2014. *Így szerettek ők*. Budapest, Corvina Kiadó
- OLTVÁNYI Ambrus (szerk.) 1982. *Napló*. Budapest, Gondolat Kiadó
- PÁNDI Pál 1965. *A magyar irodalom története 1772–1849*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- SPIRA György 1959. *A magyar forradalom 1848–1849-ben*. Budapest, Gondolat Kiadó
- SZÉCHENYI István 2010. Naplójegyzetek 1830. szeptember 26.-október 5. In: *Széchenyi István Szerbiában. Naplók, dokumentumok*. Szerk. BORDÁS Győző. Újvidék, Forum Könyvkiadó
- ZICHY Antal 1896. *Gróf Széchenyi István Életrajza*. I. kötet. 1791–1844. Budapest, Franklin Társulat. <http://mek.oszk.hu/05800/05836/html/>. Letöltve: 2016. április 29.
- VISZOTA Gyula 1933. *Gr. Széchenyi István elmeállapota és halála. = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1–29. http://orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/5.2/szehenyi_elmeallapota_1resz_viszota.pdf. Letöltve: 2016. május 5.
- WALDSTEIN János 2010. Dunai utazás Pesttől Orsováig (részlet). In: *Széchenyi István Szerbiában. Naplók, dokumentumok*. Szerk. BORDÁS Győző. Újvidék, Forum Könyvkiadó

Zoltan ĐERE–Atila PFEIFFER

U UNAKRSNOJ VATRI IDEJA I TOPOVA

Pre 225 godina rođen je grof Ištvan Sečenji

Grof Ištvan Sečenji spada među velikane istorije Mađarske. Bio je vodeća ličnost reformnog doba 1825–1848. g. i utemeljivač mađarskog liberalno-nacionalnog programa. Pokazao je da je uz nepokolebljivi patriotizam, duboko promišljanje, neiscrpnu energiju i istrajnost moguće usmeriti politička i društvena zbivanja u pravcu opšteg progressa zemlje. Zahvaljujući njegovom grandioznom delu Mađarska je u okvirima Habsburške Monarhije pokrenuta u pravcu građanskog preobražaja i kulturnog uzdizanja. Svojim moralnim stavovima i složenim pregalaštvom pokazao je svojim savremenici i kasnijim generacijama uzvišen, ali teško dostižan primer. Mnogo je putovao u Evropi od Engleske do Osmanskog carstva uključujući i Srbiju. Osnovao je Mađarsku akademiju nauka, sagradio je most preko Dunava između Budima i Pešte, razvijao je saobraćaj, naročito parobrodarstvo, sproveo regulaciju toka Dunava u Đerdapskoj klisuri, zalagao se za izgradnju železničke mreže Ugarske, radio je na pretvaranju Budimpešte u privredni i kulturni centar Ugarske u velelepni grad po evropskom uzoru. Odomaćio kasina, konjske trke i uzgoj kvalitetnih rasa konja, itd.

Ključne reči: Ištvan Sečenji, Mađarska, Habsburška monarhija, Srbija, liberalizam, nacionalizam, građanski preobražaj, istorijske ličnosti, 19. vek

Zoltán GYÖRE–Attila PFEIFFER

AT THE CROSSROADS OF CANNONS AND IDEAS

Count István Széchenyi was born 225 years ago

We can rightly rank Count István Széchenyi to the greatest people of the Hungarian history. His political career in the first half of the 19th century, in the Hungarian reform era (1825–1848) demonstrated that with intelligence, perseverance, hard work and unselfish patriotism it is possible to achieve great results. With Széchenyi's efforts Hungary began to develop both on economic and cultural field in the Habsburg Monarchy. He set a hard example to prosperity, but even more dignified. During his journeys he travelled about most part of Europe: from England to Turkey, including Serbia as well. Due to his activities was established the Hungarian Academy of Sciences, the Chain Bridge was set up, the transportation infrastructure has developed, primarily the steam boating and the regulation of the flow of waters. Likewise he was the person responsible for transformation of the sub-Danube and the Iron Gates, which enabled the development of shipping and trade.

Keywords: István Széchenyi, reform era, Hungary, Habsburg Monarchy, Serbia, liberalism, nationalism, achievement of middle-class status, historical figures, 19th century